

“Phayathi (Disease)” or “Phayat (Parasite)” - The Ongoing Confusion*

“พยาธิ (ความเจ็บไข้)” หรือ “พยาธิ (ปรสิต)” - ความสับสนที่ยังคงอยู่

Sanya Sukpanichnant, M.D.

Department of Pathology, Faculty of Medicine Siriraj Hospital, Mahidol University, Bangkok 10700, Thailand.

สัญญา สุขพนิชนันท์ พ.บ.

ภาควิชาพยาธิวิทยา, คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล, มหาวิทยาลัยมหิดล, กทม. 10700, ประเทศไทย

*ตามหลักเกณฑ์การถอดอักษรไทยเป็นอักษรโรมันแบบถ่ายเสียง สำนักนายกรัฐมนตรี วันที่ 11 พฤษภาคม 2542

ความสับสนในการอ่านคำว่า “พยาธิ”

“พยาธิ” เป็นคำพ้องที่มีอักษรนำซึ่งมีพยัญชนะ 2 ตัวร่วมอยู่ในสระตัวเดียวกันคือ “พ” และ “ย” ร่วมอยู่ในสระอาตัวเดียวกัน พยัญชนะทั้งสองนั้นประสมกันไม่สนิทกลมกลืนเหมือนอักษรควบแท้ เพราะออกเสียงคล้ายกับเป็น 2 พยางค์ ฟังดูคล้ายกับมีเสียงสระอะดังออกมาแล้ว ๆ ตามที่แสดงไว้ในตำราหลักภาษาไทยของกำชัย ทองหล่อ¹ ซึ่งนิยามอ่านว่า “พยา-ติ” หรือ “พยา-ด” เช่นเดียวกับการอ่านอักษรนำคำอื่น เช่น กนก ขนมน เป็นต้น มากกว่าอ่านตามที่แสดงไว้ในตำราเล่มเดียวกันเกี่ยวกับการอ่านคำพ้อง ซึ่งหมายถึงคำที่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่อ่านต่างกันและมีความหมายต่างกันด้วย โดยอ่านว่า “พะ-ยา-ติ” ถ้าแปลว่า “ความป่วยไข้” หรืออ่านว่า “พะ-ยา-ด” ถ้าแปลว่า ตัวเชื้อโรคจำพวกหนึ่ง เช่น ตัวพยาธิ หรือแปลว่า โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง เช่น โรคพยาธิ เป็นต้น¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542² และพจนานุกรมฉบับมติชน³ ได้แสดงการอ่านของคำ “พยาธิ” นี้ในลักษณะเดียวกัน คือ

- ถ้าอ่านว่า “พะ-ยา-ติ” แปลว่า ความเจ็บไข้ มีที่มาจากคำภาษาบาลี “พยาธิ” หรือ “วยาธิ”

- ถ้าอ่านว่า “พะ-ยา-ด” แปลว่า ชื่อสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง ซึ่งอย่างน้อยในระยะหนึ่งของชีวิตจะเป็นปรสิตอยู่ในมนุษย์และสัตว์ชนิดตัวแบน เช่น พยาธิใบไม้ พยาธิตัวตืด ชนิดตัวกลมหรือหนอนพยาธิ เช่น พยาธิไส้เดือน พยาธิเส้นด้าย พยาธิเส้นมา ไม่ปรากฏที่มาของคำในความหมายนี้ และไม่มี ความหมายของโรคผิวหนังปรากฏให้เห็น

เมื่อพิจารณาในเรื่องตัวสะกดแล้วจะทราบว่า “พยาธิ” ไม่ใช่คำไทยแท้ เพราะตัวสะกดในคำไทยแท้จะไม่มีการสระปรากฏเลย แต่ถ้าเป็นตัวสะกดในคำที่มาจากบาลีและสันสกฤต จะมีรูปสระกำกับหรือไม่ก็ได้สุดแต่รูปศัพท์เดิม ตัวสะกดที่มีรูปสระนั้น บางตัวก็ออกเสียง บางตัวก็ไม่ออกเสียง¹ ดังนั้นในกรณีของคำว่า “พยาธิ” นั้นมีทั้ง 2 แบบแล้วแต่ความหมายตามที่ได้แสดงไว้ข้างต้น ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมากที่ผู้อ่านต้องทราบว่า “พยาธิ” ที่ปรากฏนั้นมีความหมายอย่างไร ส่วนใหญ่แล้วต้องอาศัยคำห้อมล้อมหรือที่เรียกว่า “บริบท” เช่น “พยาธิสภาพของโรคนี้เกิดจากตัวพยาธิที่ไชเข้าไปในเนื้อเยื่อ ทำให้เกิดการอักเสบขึ้น” ซึ่ง “พยาธิสภาพ” ต้องอ่านว่า

“พะ-ยา-ติ-สะ-พาบ” เป็นคำที่รู้จักกันดีในหมู่แพทย์ว่าหมายถึง “pathologic lesion” หรือ “pathologic feature” คำนี้มีปรากฏในพจนานุกรมฉบับมติชน แปลว่า “สภาวะที่ป่วยไข้”³ แต่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542² อย่างไรก็ดี ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเสริฐ ภาจรีย์ อดีตหัวหน้าภาควิชาพยาธิวิทยา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. 2524-2528) ได้อธิบายความหมายของ “พยาธิสภาพ” ไว้ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 20 ดังนี้ “ลักษณะที่อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายผู้ป่วยเจ็บ หรือเป็นโรคเปลี่ยนแปลงผิดปกติไป”⁴ ส่วนคำว่า “ตัวพยาธิ” นั้นมีความชัดเจนในการอ่านว่า “พะ-ยา-ด” โดยไม่มีปัญหาแต่อย่างใด ตัวอย่างอีกประโยคคือ “ในอดีตมักได้ยีนผู้ดูแลผู้แก่เรียกความเจ็บป่วยว่าโรคพยาธิ แต่ถ้าป่วยเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง อาจบอกว่า ป่วยเป็นโรคพยาธิ” “พยาธิ” ในคำว่า “โรคพยาธิ” นั้นไม่มีปัญหาในการอ่านเพราะปรากฏในพจนานุกรมทั้งสองเล่มให้อ่านว่า “โร-คา-พะ-ยา-ติ” ซึ่งแปลว่าความเจ็บไข้ แต่ที่จะมีปัญหาได้คือ “พยาธิ” ในคำว่า “โรคพยาธิ” เพราะไม่ปรากฏในพจนานุกรมทั้งสองเล่ม ต่างจากตำราเก่าที่ปรากฏความหมายของ “พยาธิ” ที่แปลว่าโรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ดังเช่นตำราหลักภาษาไทยของกำชัย ทองหล่อ¹ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2495 หรือพจนานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ ซึ่งพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2470⁵ ดังนั้นคำว่า “โรคพยาธิ” ต้องอ่านว่า “โร-คา-พะ-ยา-ด”

อย่างไรก็ดี ปรากฏคำว่า “พยาธิกา” และ “พยาธิลัม” ในพจนานุกรมฉบับมติชน แปลว่า “โรคอย่างหนึ่ง ทำให้หนังกำพร้าดำทั้งตัว” และ “โรคอย่างหนึ่ง ผิวกายจะขาวและเป็นเม็ดกลม” ตามลำดับ³ ซึ่งเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งตามที่มิใช่ในอดีตดังที่ได้แสดงข้างต้น แต่ให้สังเกตว่ามีทฤษฎีความคล้ายกับไว้เบื้องบนสระอิ คำว่า “พยาธิ” ที่มีทฤษฎีความคล้ายกับไว้เบื้องบนสระอนั้นนิยมเขียนในสมัยหนึ่งเมื่อต้องการให้แปลว่าเป็นตัวพยาธิโดยไม่ต้องเขียนคำว่า “ตัว” ไว้ข้างหน้า ตามที่ได้แสดงไว้ในบทความเรื่อง “พยาธิวิทยา (pathology)” - คำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทย⁶ คำว่า “พยาธิ” ที่มีทฤษฎีความคล้ายกับนั้นปรากฏเป็นครั้งแรกในบทความทางวิชาการเรื่อง “โรคพยาธิปากขอ” (มีทฤษฎีความคล้ายกับ) โดยนายแพทย์บาร์นส์

ตารางที่ 1. คำอ่านที่น่าจะถูกต้องของคำว่า “พยาธิ” ที่แสดงไว้ในหมวดคำดังกล่าวของตำราศัพท์แพทย์ไทย¹⁹

คำที่ปรากฏ	คำอ่านของ “พยาธิ”	ข้อสังเกต
พยาธิ	พะ-ยา-ทิ	โรคต่าง ๆ (diseases)
พยาธิ 11 จำพวก	พะ-ยา-ทิ	พยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานใจ
พยาธิกลาก	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า ring worm
พยาธิกินผมร่วงเป็นหย่อม ๆ	พะ-ยา-ด	Tinea capitis
พยาธิकुठะราด	พะ-ยา-ทิ	โรคकुठะราด (Yaws)
พยาธิซ้อกัณณะ, รัชชะกะ, หรือ อ้วนณะ	พะ-ยา-ทิ	ความเจ็บไข้ชนิดหนึ่งที่เกิดจากตัวพยาธิ (“มีตัวคันไร” ในคำอธิบาย)
พยาธิซ้อปุระธาคุบท	พะ-ยา-ทิ	ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า parasitic infestation in children แต่คำอธิบายที่ใช้นั้น คำว่า “พยาธิ” น่าจะแปลว่าความเจ็บไข้มากกว่า ไม่มีศัพท์เกี่ยวกับตัวพยาธิเลย
พยาธิซ้อพะละทะหะ	พะ-ยา-ทิ	1 ในพยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานใจ อาจเกิดจากตัวพยาธิ [“มีตัวคัน หนึ่งเอียนปลา (ปลาไหล)” ในคำอธิบาย] แต่ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า chronic intestinal infection with avitaminosis A
พยาธิซ้ออุทราธาตุ	พะ-ยา-ทิ	1 ในพยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานใจ
พยาธิซ้อกระทำให้คันทั่วสรรพางค์	พะ-ยา-ทิ หรือ พะ-ยา-ด	อาจจะหมายถึงความเจ็บไข้ (พะ-ยา-ทิ) แต่ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่าโรคคัน (parasites causing itching or pruritogenic parasite) จากตัวพยาธิ (พะ-ยา-ด) ไม่มีคำอธิบายให้ เอกสารอ้างอิงไม่แจ้งปี พ.ศ. ที่ตีพิมพ์
พยาธิตัวดีด	พะ-ยา-ด	Tape worm
พยาธิตานขโมย	พะ-ยา-ทิ	
พยาธิตานซาง	พะ-ยา-ทิ	
พยาธิท้องมาน	พะ-ยา-ทิ หรือ พะ-ยา-ด	น่าจะหมายถึงความเจ็บไข้ (พะ-ยา-ทิ) แต่ตำราศัพท์แพทย์ไทยมีมติในที่ประชุม ให้อธิบายว่า เกิดในเด็กที่เป็นตานขโมยมีน้ำมากในช่องท้อง (abdominal enlargement from parasitic diseases) จากตัวพยาธิ (พะ-ยา-ด)
พยาธิในกองเสมหะ	พะ-ยา-ทิ	โรคเกี่ยวกับคอ และอุระเสมหะ (disease of upper respiratory tract)
พยาธิในท้อง	พะ-ยา-ทิ หรือ พะ-ยา-ด	ตำราศัพท์แพทย์ไทยให้ดู “พยาธิในลำไส้”
พยาธิในปาก	พะ-ยา-ทิ	Diseases of oral cavity
พยาธิในไรฟัน	พะ-ยา-ทิ	โรคเหงือก (diseases of the gum)
พยาธิในลำไส้	พะ-ยา-ทิ หรือ พะ-ยา-ด	ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า intestinal parasites (พะ-ยา-ด) หรือ intestinal diseases (พะ-ยา-ทิ)
พยาธิบาดแผล	พะ-ยา-ทิ หรือ พะ-ยา-ด	น่าจะหมายถึงความเจ็บไข้หรือพยาธิสภาพของบาดแผล (พะ-ยา-ทิ) แต่ตำรา ศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า parasites, infesting wound จากตัวพยาธิ (พะ-ยา-ด)
พยาธิปากขอ	พะ-ยา-ด	Hook worm
พยาธิผิวหนัง	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังทุกชนิด (skin diseases)
พยาธิฝ้า	พะ-ยา-ด	โรคต่างขาวตามร่างกาย [vitiligo, leucoderma (leukoderma)]
พยาธิพรมกิจ	พะ-ยา-ทิ	1 ในพยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานใจ (เขียน “พรมกิส” ก็มี) อาจเกิดจาก ตัวพยาธิ (“เกิดแต่ลำไส้มีสัณฐานดังตัวไร ปากดำ” ในคำอธิบาย) แต่ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า periumbilical abscess
พยาธิริษะ	พะ-ยา-ทิ	หูหนวกสนิท (complete deafness)
พยาธิเรื้อนกวาง	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า lichen planus
พยาธิเรื้อนเกล็ดปลา	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า ichthyosis
พยาธิเรื้อนดอกหมาก (เกล็ดดอกหมาก)	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า tinea versicolor
พยาธิเรื้อนบอน	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า tinea versicolor
พยาธิเรื้อนมะไฟ	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า ring worm
พยาธิเรื้อนมูลนก	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า ring worm
พยาธิเรื้อนวิลา (วิฬาร)	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า eczema
พยาธิเรื้อนหิด	พะ-ยา-ด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า scabies

ตารางที่ 1. คำอ่านที่น่าจะถูกต้องของคำว่า “พยาธิ” ที่แสดงไว้ในหมวดคำดังกล่าวของตำราศัพท์แพทย์ไทย⁹ (ต่อ)

คำที่ปรากฏ	คำอ่านของ “พยาธิ”	ข้อสังเกต
พยาธิเรือนิด	พะ-ยาด	โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่า severe stage of leprosy
พยาธิสันตาคาตุ	พะ-ยา-ทิ	1 ในพยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานโจร
พยาธิสุภูมิภกกาลหิระ	พะ-ยา-ทิ	ความเจ็บไข้ชนิดหนึ่ง (พะ-ยา-ทิ) ที่เกิดจากตัวพยาธิ (“พยาธิจำพวกนี้เกิดขึ้นเป็นอุปภาคอยู่ในไส้อ่อนไส้แก่ เป็นตัวคั่งงูเล็ก ตัวนั้นยาวประมาณเท่าไม้มวน สมมุติเรียกว่าไส้เดือน” ในคำอธิบาย) แต่ตำราศัพท์แพทย์ไทยเทียบว่าพยาธิไส้เดือนกลม (ascaris) (พะ-ยาด)
พยาธิเส้นด้าย	พะ-ยาด	Thread worm or pin worm
พยาธิไส้เดือนตัวกลม	พะ-ยาด	Ascaris or round worm
พยาธิไส้เดือนในท้อง	พะ-ยาด	Ascaris
พยาธิอนุสาตุ	พะ-ยา-ทิ	1 ในพยาธิ 11 จำพวกที่ทำให้เกิดตานโจร (เขียน “อนุสาตุ” ก็มี)

(Barnes) ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ของสภาเภสัชกรสยาม ปีแรก (พ.ศ. 2461)⁷ พยาธิแพทย์ (pathologist อ่านว่า “พะ-ยา-ทิ-แพด”) คนไทยคนแรกที่มีชื่อเสียงอย่างมากจากการศึกษาวงจรชีวิตของพยาธิตัวจิ๋วคือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์เฉลิม พรหมมาส ปรมาจารย์ทางปรสิตวิทยา ยังใช้คำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับ ในบทความภาษาไทยชิ้นแรกของท่าน คือ “การปราบโรคพยาธิปากขอที่เกาะตรินิแดด (Trinidad)” ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ของสภาเภสัชกรสยามเมื่อปี พ.ศ. 2466⁸ แต่ครั้งปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ ซึ่งพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2470⁵ กำหนดให้เขียน “พยาธิ” เพียงอย่างเดียว ท่านได้เขียนตามที่ปทานุกรมกำหนดในบทความเรื่อง “โรคพยาธิตับ ปอด และมะดูราฟุต” ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ของแพทย์สมาคมแห่งกรุงสยาม (มีสระอะกำกับ) เมื่อปี พ.ศ. 2471⁹ แต่แพทย์หลายท่านโดยเฉพาะพยาธิแพทย์ในสมัยนั้นยังคงนิยมเขียนคำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับ ไม่ว่าจะเป็นบทความเรื่อง “พยาธิปล้อง (cestodes)” โดยขุนศรีภักษ์ ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ของแพทย์สมาคมแห่งกรุงสยาม (ไม่มีสระอะกำกับแล้ว) เมื่อปี พ.ศ. 2478¹⁰ บทความเรื่อง “โรคพยาธิตัวจิ๋ว, วงจรชีวิตของพยาธิตัวจิ๋ว และการติดต่อ (Gnathostomiasis: the life-cycle of *Gnathostoma spinigerum* and methods of transmission)” โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์สวัสดิ์ แดงสว่าง ปรมาจารย์ทางปรสิตวิทยาอีกท่านหนึ่ง ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ฯ ในปี พ.ศ. 2480¹¹ แต่หลังจากนั้นแล้วบทความในจดหมายเหตุทางแพทย์ฯ ไม่ปรากฏคำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับอีกเลย ไม่ว่าจะเป็นบทความเรื่อง “อาหารบางอย่างที่นำโรคพยาธิตัวจิ๋ว (*Gnathostoma spinigerum*) มาสู่คน” โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์ประดิษฐ์ คัมภ์สุรัตน์ (ภายหลังสะกด “ตันสุรัตน์”) ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ฯ ในปี พ.ศ. 2481¹² หรือบทความเรื่อง “รายงานคนไข้เด็กชายหนึ่งเป็นโรคพยาธิใบไม้ลำไส้ (a case of Fasciolopsiasis buski)” โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์สวัสดิ์ แดงสว่าง และนายแพทย์มนตรี มงคลสมัย ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ฯ ในปี พ.ศ. 2484¹³ แต่ในสารศิริราชฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2492 บทความเรื่อง “พยาธิลำไส้ตัวกลมกับคลัยกรรม” โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์ประจักษ์ ทองประเสริฐ¹⁴ และต่อมาบทความเรื่อง “ถุงน้ำในตับซึ่งไม่ใช่เกิดจากตัวพยาธิ” โดยศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจัก วิราวุธดี ซึ่งตีพิมพ์ในสารศิริราชในปี พ.ศ. 2495¹⁵ ยังคงใช้คำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับอยู่ แม้ว่าพจนานุกรมส่วนใหญ่จะยึดตามปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานในการเขียน

“พยาธิ” เพียงอย่างเดียว แต่ปรากฏคำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับในพจนานุกรมไทยของนายมานิต มานิตเจริญ¹⁶ ดังนั้น “พยาธิ (พะ-ยาด) ตัวเชื้อโรคที่เข้าไปเจริญเติบโตในร่างกายของคนและสัตว์ มักแย่งอาหาร ที่คนและสัตว์กินเข้าไป; ชื่อโรคอย่างหนึ่งที่เกิดจากผิวหนัง, เขียน “พยาธิ” ก็มี สำหรับคำว่า “พยาธิ” ที่ไม่มีทัศนคติกำกับ ปรากฏในพจนานุกรมไทยเล่มนี้ดังนี้ “พยาธิ (พะ-ยา-ทิ) ความเจ็บไข้, มักใช้ควบว่า โรคพยาธิ”

ตามหลักภาษาไทยนั้น ตัวการันต์หมายถึงตัวอักษรที่ไม่ต้องการออกเสียง ซึ่งตามปกติเรียงอยู่สุดท้ายของคำ ส่วนทัศนคติหมายถึงเครื่องหมายซึ่งเขียนไว้เบื้องบนตัวการันต์สำหรับบังคับไม่ให้ออกเสียง¹ เมื่อพิจารณาคำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับนั้นตามหลักดังกล่าวร่วมกับการอ่านว่า “พะ-ยาด” แสดงว่าเป็นการนำสระอโไม่ให้ออกเสียง¹⁸ เพียงแต่ไม่สามารถสืบค้นได้ว่าใครเป็นผู้แปลบทความภาษาอังกฤษของนายแพทย์บาร์นส์ (Barnes) เป็นภาษาไทยเรื่อง “โรคพยาธิปากขอ” (มีทัศนคติกำกับ) ซึ่งตีพิมพ์ในจดหมายเหตุทางแพทย์ของสภาเภสัชกรสยามปีแรก (พ.ศ. 2461)⁷ แพทย์ไทยในคณะกรรมการการของจดหมายเหตุทางแพทย์ของสภาเภสัชกรสยามตั้งแต่เริ่มเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2461 ที่อาจเป็นผู้แปลบทความดังกล่าวคือนายนาวิท หม่อมเจ้าถาวรมงคลวงษ์ ไขยันต์ (สุดท้ายดำรงยศพลเรือตรี) ตามที่ได้แสดงไว้ในบทความเรื่อง “พยาธิวิทยา (pathology)” - คำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทย⁶ อย่างไรก็ดี ยังไม่สามารถสืบค้นหาหลักฐานยืนยันสมมติฐานดังกล่าวได้ในขณะนี้

“พยาธิ (พะ-ยา-ทิ)” กับ “พยาธิ (พะ-ยาด)” - คำใดปรากฏก่อนกัน

ตามที่ได้แสดงไว้ในบทความเรื่อง “พยาธิวิทยา (pathology)” - คำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทยนั้น⁶ “พยาธิ” ในความหมายของความเจ็บไข้ (พะ-ยา-ทิ) ปรากฏก่อนโดยพบในอักษรภิกขิตถสารัตถ์ของหมอบรัดเลย์¹⁷ ถ้าพิจารณาในเรื่องเหตุการณ์เขียนคำว่า “พยาธิ” ที่มีทัศนคติกำกับเพื่อฆ่าเสียงสระอโเมื่อแปลว่าตัวพยาธิในสมัยหนึ่งที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว คำว่า “พยาธิ (พะ-ยา-ทิ)” ที่แปลว่าความเจ็บไข้นั้น น่าจะปรากฏขึ้นก่อนตัวพยาธิ เหตุที่ต้องการทราบว่า “พยาธิ” คำใดปรากฏขึ้นก่อน และปรากฏขึ้นเมื่อใดนั้น มีความสำคัญในการอ่านและเข้าใจความหมายของคำว่า “พยาธิ” ที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ ในอดีตเป็นอย่างมาก เพราะถ้าอ่านได้เพียงอย่างเดียว เช่น ต้องอ่านว่า “พะ-ยา-ทิ” เท่านั้นในเอกสารที่มีก่อนปี พ.ศ. 2470 ตามที่ได้แสดงไว้ในบทความเรื่อง “พยาธิวิทยา (pathology)” - คำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทย⁶ จะได้เข้าใจถูกต้องว่า “พยาธิ” ที่

ปรากฏในเอกสารในสมัยนั้นหมายถึง ความเจ็บไข้หรือโรคภัยไข้เจ็บเท่านั้น ตำราศัพท์แพทย์ไทยที่จัดพิมพ์โดยสำนักงานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลในหมวดที่เกี่ยวกับ “พยาธิ” หน้า 145-148 นั้น¹⁹ อาจทำให้ผู้ใช้สับสนได้ว่าจะอ่านอย่างไร เนื่องจากไม่ได้ให้คำอ่านไว้ศัพท์ภาษาอังกฤษที่อธิบายไว้ในบางคำว่าเป็นตัวพยานั้น ที่จริงแล้วเป็นความเจ็บไข้ชนิดหนึ่งที่เกิดจากตัวพยาธิ ซึ่งคำอธิบายที่คัดลอกมาจากเอกสารต้นฉบับใช้คำว่า “ไส้เดือน” บ้าง “กิมชาติ” บ้าง “อุปปาดิยะ” บ้าง หรือ “มีตัว” บ้าง ส่วนใหญ่มาจากหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์²⁰ ในบทว่าด้วย “กิมชาติและดานโจร” (ตามขโมยในความหมายปัจจุบัน)²¹ นอกจากนี้แล้วยังมีคำว่า “พยาธิ (พะ-ยาด)” ที่แปลว่าโรคผิวหนังจากพวกหนึ่งไว้ด้วย ถ้าให้คำอ่านไว้ด้วย จะช่วยให้ผู้ใช้เข้าใจและอ่านได้ถูกต้อง ตารางที่ 1 แสดงคำอ่านที่น่าจะถูกต้องของคำว่า “พยาธิ” ที่แสดงไว้ในหมวดคำดังกล่าวของตำราศัพท์แพทย์ไทย อย่างไรก็ตามคำไม่สามารถให้คำอ่านที่ชัดเจนได้เพราะคำอธิบายที่ให้ไว้ในตำราศัพท์แพทย์ไทยไม่เพียงพอสำหรับพิจารณา นอกจากนี้คำอ่านสำหรับบางคำที่ให้ไว้ในตารางที่ 1 นี้ อาจไม่ถูกต้องได้ถ้าหากมีคำอธิบายเพิ่มเติมต่างไปจากที่ปรากฏ เพราะเป็นสิ่งสำคัญมากในการอ่านออกเสียงคำพ้องที่ต้องทราบความหมายของคำที่ปรากฏ (ในที่นี้คือ คำว่า “พยาธิ”) ส่วนใหญ่แล้วต้องสังเกต “บริบท” ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

ในบทความเรื่อง “พยาธิวิทยา (pathology)” - คำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมไทยนั้น⁶ ได้แสดงวิธีการสืบค้นคำว่า “พยาธิ” ในความหมายของความเจ็บไข้ (พะ-ยา-ทิ) และตัวพยาธิ (พะ-ยาด) โดยเฉพาะการค้นหาคำที่อาจมีความหมายเกี่ยวกับตัวพยาธิ เช่น “หนอน” “หนอนพยาธิ” “ตัว” “ตัวดีด” “ดีด” “จืด” “ตัวจืด” “ปรสิต” “ปราสิต” “กิมชาติ” หรือแม้แต่ “เชื้อ” “เชื้อโรค” ในพจนานุกรมไทยที่มีมาแต่ครั้งอดีตเท่าที่จะหาได้ในห้องสมุดศิริราช รวมทั้งอักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ พจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ²¹ ปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ⁵ ตลอดจนตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์²⁰ และตำราแพทย์ด่าบล²² คำว่า “พยาธิ” ในพจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ²¹ เมื่อปี พ.ศ. 2444 ให้ความหมายว่า “ป่วย ไข้ เจ็บ” โดยไม่บอกวิธีอ่าน แต่ไม่มีความหมายของ “พะ-ยาด” สำหรับตัวพยาธิ อาจกล่าวได้ว่า ก่อนปี พ.ศ. 2434 นั้นไม่สามารถสืบค้นหาหลักฐานว่ามีการใช้คำว่า “พยาธิ” สำหรับตัวพยาธิ อาจมีผู้สงสัยว่า เหตุใดผู้พิมพ์จึงใช้ปี พ.ศ. 2434 (ร.ศ. 110) แทนที่จะเป็นปี พ.ศ. 2444 (ร.ศ. 120) เป็นเพราะในคำนำของปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ⁵ ได้กล่าวถึงพจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการซึ่งมีมาก่อนว่า พิมพ์สำเร็จเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2434 (ร.ศ. 110) และต่อมาพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2444 (ร.ศ. 120)

อย่างไรก็ดี เมื่อได้อักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ มากขึ้นก็เข้าใจถึงข้อข้องในการเรียบเรียงคำที่แตกต่างไปจากพจนานุกรมทั่วไป ตามที่ได้แจ้งไว้ในคำนำของแม้นมาส ชวลิต แห่งองค์การคำคุณาภา ซึ่งได้จัดพิมพ์อักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล เลียนแบบของเดิมทุกประการดังนี้ “อนึ่ง การเรียบเรียงคำก็แตกต่างจากพจนานุกรมที่ทำขึ้นตอนหลัง หนังสือนี้เรียงคำตามลำดับตัวพยัญชนะและตามลำดับสระและมาตราตัวสะกดในไวยากรณ์คือ แม่ ก กา แม่กก กง กด กน กบ กม เกย เกว ในการค้นคำ จึงต้องนึกถึงหลักนี้ไว้” แม้ว่าจะได้ค้นคำต่าง ๆ ที่คิดว่าเกี่ยวข้องและน่าจะครอบคลุมการสืบค้นคำที่เกี่ยวกับ “พยาธิ (พะ-ยา-ทิ)” กับ “พยาธิ (พะ-ยาด)” หมดแล้วจนให้ข้อสรุปไปข้างต้นเกี่ยวกับการปรากฏของคำว่า “พยาธิ (พะ-ยาด)” แล้วก็ตาม ผู้พิมพ์ก็ต้องประหลาดใจเมื่อค้น

พบคำว่า “ดีด” (สะกดด้วยอักษร “ก”) และออกเสียงยาวกว่าคำว่า “ดีด”) ในอักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ หน้า 242 สดมภ์ซ้ายแปลว่า “ตัวพยาธิ, เป็นชื่อสัตว์อย่างหนึ่งที่อยู่ในท้องคนแลสัตว์ทั้งปวง, เหมือนอย่างตัวไส้เดือนนั้น” (ไม่มีคำอ่านให้ไว้ จึงไม่ทราบว่าจะให้อ่านว่า “ตัว-พะ-ยา-ทิ” หรือ “ตัว-พะ-ยาด”) ขณะที่เดิมพบคำว่า “ดีด” (สะกดด้วยอักษร “ด”) ซึ่งอยู่หน้า 248 สดมภ์ขวาแปลว่า “เป็นชื่อกลิ่นเหม็นอย่างหนึ่ง, เช่น กลิ่นปลาที่ทิ้งไว้นานจนเป็นสมวนถูการตะหนิงนั้น” และไม่ได้หมายถึง “ตัวดีด” แต่อย่างใด เมื่อลองไล่คำทั้งหมดที่สะกดด้วย “พะ” และ “พยา” ตลอดจนคำทุกคำที่ขึ้นด้วย “พ” และ “ตัว” ก็พบแต่คำว่า “พยาธิ” เท่านั้น ไม่พบคำว่า “ตัวพยาธิ” หรือ “พยาธิ” เลย นอกจากนี้ยังได้ลองค้นหาคำว่า “ดีด” ในพจนานุกรมและตำราอื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ก็ไม่พบคำว่า “ดีด” เลย แต่พบว่า “ดีด” มีความหมายเพิ่มขึ้นจาก “กลิ่นเหม็น” ในอักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ หรือ “กลิ่นไม่ดี, กลิ่นสาบ ๆ” ในพจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ²¹ โดยในปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ⁵ ยังแปลว่า “ดีด - ตัวโรคอยู่ภายในกะเพาะอาหารชนิดหนึ่ง ตัวแบน ๆ เป็นปล้อง ๆ และยาว” ซึ่งหมายถึง “ตัวดีด” ที่รู้จักกันดี (สังเกตว่า “กะเพาะอาหาร” ไม่มีตัว “ร” และ “ชะนิค” มีสระอะตามที่ปรากฏในปทานุกรมในสมัยนั้น) มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่ในปี พ.ศ. 2416 ที่อักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ พิมพ์เสร็จนั้น เรียก “ตัวดีด” ในสมัยนั้นว่า ตัว “ดีด” (สะกดด้วย ก) ต่อมาเรียกเพี้ยนไปเป็นตัว “ดีด” ในที่สุด

แต่เดิมผู้พิมพ์นึกเพียงแต่จะสืบค้นหาคำเกี่ยวกับ “พยาธิ (พะ-ยา-ทิ)” และ “พยาธิ (พะ-ยาด)” ในพจนานุกรมไทยและตำราแพทย์โบราณเท่านั้น ต่อมาได้พบว่า “ตัวพยาด” ในคำแปลของคำว่า “parasite” ในคำภีร์สรรพพจนานุกรม เล่มที่ 3 ที่แต่งโดยนายแสมูล เอ. สมิต ในปี พ.ศ. 2442²³ แต่ไม่พบคำว่า “พยาธิ” “พยาธิวิทยา” หรือ “พยาธิแพทย์” ในคำแปลของคำว่า “pathognomonic” “pathogene” “pathology” หรือ “pathologist” ในตำราเล่มนี้เลย คำภีร์สรรพพจนานุกรม (The Comprehensive Anglo-Siamese Dictionary) นี้เป็นพจนานุกรมภาษาอังกฤษไทยชุดใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น ปรากฏว่านายแสมูล เอ. สมิต (Samuel John Smith) หรือหมอสมิธใช้เวลาทำอยู่ 30 ปีจึงจบทั้ง 5 เล่มในปี พ.ศ. 2451 หมอสมิธเป็นบุตรบุญธรรมของหมอสอนศาสนาในกรุงเทพฯ สามารถพูดเขียนภาษาไทยได้ จบการศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิตในวิชาอักษรศาสตร์จากประเทศสหรัฐอเมริกา²⁴ ผู้พิมพ์เข้าใจว่า ในสมัยนั้นแม้ว่าจะไม่ปรากฏคำว่า “พยาธิ” ที่แปลว่าตัวพยาธิในพจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ²¹ ซึ่งมีใช้ในสมัยนั้น หมอสมิธซึ่งคงไม่รู้ภาษาไทยลึกซึ้งนัก (แม้จะแต่งคำภีร์สรรพพจนานุกรมไทยซึ่งเป็นพจนานุกรมภาษาอังกฤษไทยก็ตาม) คงอ่านคำว่า “พยาธิ” ที่ปรากฏในพจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ (ซึ่งแปลว่า “ป่วย, ไข้, เจ็บ” แต่ไม่ได้ให้คำอ่านไว้) เป็น “พะ-ยาด” และคงอ่านแบบอักษรนำที่ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ตอนต้น สังเกตได้จากการเล่นคำว่า “ตัวพยาด” อย่างไรก็ดีหลักฐานชิ้นนี้แสดงว่าในสมัยนั้นมีการเรียกตัวพยาธิว่า “ตัว-พะ-ยาด” แล้ว

แม้ว่าจะไม่พบคำว่า “เชื้อโรค” ในอักษรภริธานศัพท์ของหมอบรัดเล¹⁷ พจนานุกรม (ร.ศ. 120) ฉบับกรมศึกษาธิการ²¹ ปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ⁵ ตลอดจนตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์²⁰ และตำราแพทย์ด่าบล²² ทั้งที่ในปี พ.ศ. 2425 โรเบิร์ต โคค (Robert Koch) ได้เสนอ Koch's postulate ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์สำคัญในการเชื่อมโยงเชื้อโรคชนิดใดชนิดหนึ่งเข้ากับโรคใด

****เพิ่มเติม:** ในปทานุกรม กรมตำรา กระทรวงธรรมการ⁵ มีคำที่ไม่ปรากฏในพจนานุกรมปัจจุบัน^{2,3} ที่อ่าน “พยุค” คือ “พยธ” (ไม่มีสระอิกำกับ) แปลว่า ผู้แทงหรือพราน และ “พยาคต์” แปลว่า ผู้เรียน, ผู้รู้, งาม, น้ำดู, จลาค, หรือเลียบแหลม นอกจากนี้แล้วผู้เฒ่าผู้แก่ ในจังหวัดเชียงรายเรียกความเจ็บไข้ว่า “พะยาค” ตามคำเขียนของศาสตราจารย์ นายแพทย์วิญญู มิตรานันท์ พยธิ แพทย์มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ ซึ่งมีพื้นเป็นชาวเชียงราย และแพทย์หญิงสุสมา อปรา พยธิแพทย์ในจังหวัดเชียงราย